

CRNA GORA ZEMLJA RATNIKA (2)

Roj Trevor

This is the second part of the story of English travelers of Montenegro at the beginning of the last century. The author presents interesting stories about the old Podgorica and customs that prevailed in society. It deals with a view to life, the rituals of birth, weddings and funerals, and warrior qualities of the Montenegrins.

Podgorica

Niste videli Crnu Goru sve dok ne vidite tu uskomešanu mješavinu ljudi na podgoričkoj pjaci. Tu su grupe divljih Albanaca obučeni u svoju čuvenu nošnju, usku, s pantalonama i jaknama od debeleog crnog veza i bijelog fesa. Kožni opasač napunjen dugim ulošcima prebačen je oko struka i ramena dok su im pištolj i puška izbačeni naprijed. Oni vise kraj svoje robe, cjenjkajući se što mogu više. Tu su i Turci, ni upola toliko veseli, pošto je Podgorica najprije bila tursko mjesto. Mlade muslimanke, u dimijama svijetlih boja i šarenih šalova, trčkaraju tamo amo. Majke su im, po starom dobrom običaju, bile dobro umotane da im se ne može videti lice, pošto Turkinje gledaju na svijet samo kroz uski rascjep na njihovom velu ili „jašmaku“.

Turci su čudni. Izgledaju divlje, glava dobro obrijanih, osim jednog pramena nesređene kose. To se namjerno radi, kako bi poslije njihove smrti anđeli imali nešto za šta će povući vjernike na nebo. Oni nose crveni fes, sa kojeg visi ogromna svijetloplava srebrna kičanka, dovoljno duga da može da padne na ramena. Nošnja im je uglavnom bijela, iako starci nose duge kapute u boji.

Na tren iskoči i pokoji brđanin, obučen u ogrtač od ovčije kože, iliti dugačko neprozirno runo spolja izokrenuto. Ovde je-dna grupica Cigana, uzdignutih crnih frizurica i nemirnih očiju, tumara uokolo, brzo se rukama hvatajući za ručicu svoga nožića, koji s pojasa visi i opominje. Jedan ludak, vrišteći na sav glas, svaki čas prostruji kroz gužvu, a sa njim i bogalj, koji, kad nanjuši da bi mu neko mogao udijeliti novac, odmah počinje da zapomaže. Jedino ovde Crnogorci nose oružje i ponosito i baha-to se probijaju kroz gužvu.

Vazduh je ispunjen mješavinom čudnih jezika, poput onih iz Vavilonske kule. Tu se brzo dva čovjeka, izgubivši nerve, dohvate za svoje pištolje. Albanac je svoj pištolj ostavio na granici. Crnogorac nosi oružje, ali, kad se razljuti, ne zaboravlja da ga se lati. Nenaoružani Albanac je bezbjedan, pošto nijedan Crnogorac neće opaliti na čovjeka ili ženu koji ne nose pištolj. Dovoljan je par kratkih riječi, i svađa prestaje. Nasmijaće se, jer znaju da će se negde van ovog grada njih dvojica boriti do smrti, i jao! poslije njih njihovi rođaci. Među gomilom koja šedi i gega se, prolaze visoke figure crnogorske policije. U Crnoj Gori nema puno policajaca, jer oni i nijesu toliko potrebni, osim u suzbijanju krvne osvete. Crnogorac, iako u stanju da popije dosta alkohola, ovde jedva da nešto u miru može da cugne. Svađe između pijanica ovde ne postoje. Kad se ljudi posvađaju, to prerasta u nešto ozbiljno i dolazi do pucnjave. Crnogorci su vedri saputnici, krajnje gostoljubivi, uvijek spremni da dočekaju stranca u svojoj sredini.

Crnogorski policajci, naoružani samo pištoljima, obavljaju efektanu kontrolu nad izmiješanom gomilom ljudi na pod-

goričkoj pijaci. Oni su hladni i proračunati. Reaguju brzo, jer žive na vrhu ljudskog vulkana, đe strasti iz furune mogu svaki čas da se rasplamte. Policajci su, kao i vojnici, odbacili duge kapute, umjesto kojih nose kratke crvene jakne s rukavima koji im daju primjetno pametan, poslovni izgled. Iza mene se vide raskošne planine Albanije.

Podgorica važi za neutralno tlo. Tu se na pjaci i najveći neprijatelji mogu licem u lice sresti, no dovoljan je jedan pogled ili dodir revolvera da ukaže na krvnu zavadu koja će prije ili kasnije imati kobno ishodište.

Podgoricu sačinjavaju dva različita grada, razdijeljena Ribnicom. Prije nekih trideset godina Crnogorci bi se zaklinjali u ime stare Podgorice. Nakon njenoga pada, pjacu su premjestili na drugu stranu obale, kraj visoke trave, đe bi najednom iznikao novi grad, đe je sva trgovina prebačena.

Danas dok se šetate turskim dijelom, videćete da se on sav raspada. Tu su ulice strme, kaldrme loše, a ogromni stari zidovi koji već vjekovima brane grad, uprkos vlastitom nastojanju da istraju, naprsli su na više mjesta. Toliko se žestokih sukoba odvijalo u staroj tvrđavi među podjednako nemilosrdnim muslimanima i Crnogorcima. I danas u Podgorici ima ljudi koji su onda posmatrali pobjednički nastrojene Crnogorce kako šede na travi i broje turske noseve koje su tokom kavge odšekli.

Jednom sam na pjaci upoznao Turčina koji je na taj način ostao bez nosa. Kao da je tokom kavge ostao ošamućen, i kad je najzad došao sebi, vidio je strašnu krv kako mu niz lice lije. Jedva se nekako uspuzao nazad do Podgorice, đe je, nakon malo vremena, došao sebi. Danas je on veseo i srdačan čovjek. Raznosi prtljag. Zabavan je, ali čim krene da se smije, što se prilično često dešava, kao da se malo suzdrži.

Na granici ima toliko ljudi koji pate od sličnih problema. Divlje zvijeri Turaka učestvovala su u sličnim odmazdama, i oduvijek je odsijecanje noseva njihovim zakletim neprijateljima

bio crnogorski običaj, jer se mjerilo nečijeg junaštva vrednovalo po broju odšečenih noseva.

U staroj Podgorici su dvije džamije, s bijelim minaretima okrenutim k nebu, čime se vjernici dozivaju na molitvu. Minaret je tanka kula na džamiji, koja na svome vrhu ima kružni balkon, odakle svještenici pet puta na dan upućuju poziv vjernicima na molitvu. Radi se o oštrom naricanju koje dugo traje, a završava se finalnim „Allah-hu!“ poklikom za koji se u zoru i u podne činilo kao da samoću vazduha ispunjava čudnom i dubokom melanholičnošću.

Iako u ovoj pustari ima jako malo Turaka, ipak je Turčin moćan čovjek u Podgorici, jer on u cijeloj državi obavlja najviše posla. Ono što Turčin u poslu obeća to je zakon, i u svemu što radi on je častan. I Albanac je isto tako rastresit u poslu, dok su ratoborni Crnogorci, iako dobri kad treba da se cjenjkaju, totalno dezorganizovani po pitanju poslovnih obaveza. Crnogorac, kao što prije rekoh, prezire svaki vid rada, i vođen tim principom, nesrećno se snalazi u poslu, vjerovatno zbog toga što razmišlja da je ispod njegove časti da radi bilo šta drugo od borbe za krvnu osvetu. Crnogorac je presrećan dok paradira moćno kao osvajač, kad sedi ispred kafane, i kad, na sebi svojstven način, raspravlja o svakodnevnim stvarima, dok mu se iza leđa mudri Albanac i poslovni Turčin smiju u svoje ogromne rukave, među sobom dijeleći vidljivo blago Podgorice.

Kralj Nikola, koji je tačno procijenio svoj narod, itekako je svjestan te njihove mane. To je jedan od njegovih najvećih problema, jer se tako zemlja razvija sporije u drugim pravcima. Jednoga dana kralj sazva istaknute Crnogorce, i na njihove oči, svojim rukama zasadi debelu žicu vinove loze. Šta više, zapovijedi da mu se ispred palate izgradi kovačnica, i onda on, pod posramljenim okom svoga uzvišenoga društva, sakova jednu potkovicu. Dakle, ako je to nešto što njihov „gospodar“ radi, isto to trebaju i oni sami.

Još jedan lijep primjer na koji kralj ukazuje jeste za vrijeme velikog festivala, koji se odvija svake godine, kad Crnogorci dolaze u Cetinje da poljube ruku svoga gospodara. Tad kralj insistira da oni prvo poljube ruku njegove kraljice. On to radi kako bi naćerao mućeve da poštuju svoje ųene, jer se radi o tome da je jedna od daleko najozbiljnijih mana u karakteru crnogorske nacije grubo i nesavjesno tretiranje ųene. Vjekovi ratovanja preobratili su mućkarce u borbene jedinice, a ųene, naćalost, u mućenice. One se tretiraju s mnogo manje vaćnosti i vrijednosti nego mućkarci. Recimo da nijedna ųena, ukoliko nije iz vićeg društvenog ranga, nikad ne smije da ćedi za stolom dok njen muć objeduje, niti da uopćte ćedi u njegovom prisustvu. U dalekim zabitima zemlje, kad ųena odlazi iz sobe prepune mućkaraca, ona to radi unatrag, dok glavni obićaj zabranjuje mućkarcu da ljubi ųenu. Mućkarac ljubi samo mućkarca, a ųena ruku mućkarca.

Dosta je ćudan i neprijatan obićaj kad se mućkarci poćnu ljubiti jedni s drugima. Barem se meni, strancu, to tako ćini. To ljubljenje nije kao ono kad se mećusobno ljube Francuzi ili Njemci. Tako je glasan i nekako svećan taj poljubac, i odzvanja nekih minut i po. Ne znam šta je od to dvoje gore po Britanca - da se na njega pet-ćest mućkaraca izreća sa svećanim poljupcima, ili da mu isto toliko ųena poljubi ruku.

U prethodnom poglavlju sam naglasio kako je voda iz planinskih sela dragocjena i pitka kao vino. Zaista je tako. Najblići izvor vode najćećće je na dva sata hoda niz krćeviti put u dolinu. Svaku kap vode koju popiju, Crnogorci donesu svojom rukom - beskrajni rad koji pada na grbaću ųene. Devojke od, recimo, 12 godina, i starice - sve one rade do iznemoglosti. Tućno je vićeti ih će se kraj dragoga kamena odmaraju od noćenja tećkih burila, pokućavajući da isprave leća. Videćete i visoke, zgodne ratnike koji se istim putem penju, prolazeći kraj tih umornih ųena, a da ih nijednom i ne pogledaju, pa makar im to bila majka ili sestra.

Ipak, ovo je strašna mrlja na cijelom tom štitu Crne Gore. No, ne smijemo zaboraviti duge godine ratovanja, koje su najviše odgovorne za tu nacionalnu manu.

S druge strane, muškarac ne smije dići ruku ni na jednu Crnogorku. Ona može da radi sve do iznemoglosti, ali je muž nikad neće udariti. Mi u našoj zemlji svakodnevno po novinama čitamo o muževima pijancima koji tuku svoje žene i ćerke, i to je nešto što priznajemo a čega se stidimo.

U Crnoj Gori tokom najstrašnije krvne osvete žene su sigurne. Čak je i muškarac na sigurnom dok je u društvu žena.

U Turskoj su žene skoro sve robinje, iako ih ne sile na fizički rad. Islamska religija nalaže od muškaraca da svoju majku vole i poštuju. Ne daj Bože da nije tako! Najgora moguća uvreda koju možete nanijeti muslimanu jeste da uvrijedite njegove roditelje. Takav primjer muhamedovskog principa oštar je prijekor hrišćanskoj Crnoj Gori.

Pogled na život Crnogoraca

U kući Crnogorca ne postoji ono što zovemo privatnost. Kuće su uglavnom jednospratne, sagrađene od kamena. Kad otvorite vrata spolja, ulazite pravo u jednu veliku odaju, koja je i spavaća soba i trpezarija i dječija soba i kuhinja - sve zajedno - divna ušteda prostora, zapravo, najveća moguća. Krevet je u jednom ćošku, sto nasred sobe, a obavezno i ognjište. Ne dešava se rijetko da je umjesto dimnjaka u krovu probijena rupa. Vrata su stalno otvorena, čak i kad se porodica uveče odmara. Ljudi se obilaze, u bilo koje doba dana idu jedni kod drugih po kućama. Uveče se muškarci okupe u grupe ili šetaju niz široke ulice, skupljajući se po brojnim malim kafanama, pričajući o seoskim dogodovštinama. Suvišno je dodati da njihove žene i kćeri nikad ne dolaze na ta okupljanja, već pokorno svome gospodaru kući spremaju večeru da je ovaj pojede kad se vrati.

Naročito popularan vid zabave je slušanje gusala. Radi se o jednožičanom instrumentu, koji je nešto između violine i bendža. Na njemu se svira izvijenim gudalom, i čak je i za najtalentovanijeg guslara u zemlji gotovo nemoguće da iznutra izvuče najsuptilniji zvuk. Barem se mojim ušima to tako činilo.

Nalik na drevne trubadure, guslar je u većini slučajeva slijep, i pjeva o popularnim legendama, ili, kakav je češće slučaj, o podvizima lokalnog junaka koji se hrabro borio protiv Turaka, o broju „noseva“ koje je sakupio, ili o njegovoj posljednjoj borbi na granici. Često je i tu sami heroj koji sluša guslara kako pjeva o njegovim podvizima, što sve doprinosi opštem zadovoljstvu.

Crnogorci imaju izvanredan dar „dozivanja“. Dok jedan s drugim pričaju, oni se dozivaju i na pet milja. Pomislite samo na to koliko daleko možete čuti sebe. Ne radi se samo o jačini glasa, već o specifičnom položaju grla. Čovjek će iz sela pričati sa svojim sinom, koji, iako se ne vidi, čuva ovce daleko na brdu. Nijedan stranac, makar crkao vježbajući, ne može zadobiti takav dar. Deca još dok su mala uče se da pričaju takvim tonom, i dok rastu, ta se daljina između govornika povećava. Tačnije, radi se o jednoj vrsti nacionalnog, ljudskog telefona, koji se često ispostavio dragocjenim.

Ne tako davno jedan čovjek je nešto ukrao, i iznenada krenuo da bježi put granice, nekih petnaest milja odavde. Lopova su otkrili, pošto je čudna moć toga telefona upozorila stražu na granici, koja je uhvatila čovjeka prije nego je napustio zemlju.

Iako je narod tako mršav, i jede malo hrane, on sigurno svu tu suzdržljivost nadoknadi kad je gozba, ili tokom drugih sličnih okupljanja. Za Božić ili Vaskrs, kad se neko udaje ili ženi, ili kad se slavi neka pobjeda, oni jedu kao ljudi. Stranac se u Crnoj Gori zaprepaсти količinom hrane koju su ljudi u stanju da pojedu. Oni se mogu neprestano tri dana nalivati i natrpavati.

Crnogorski koncept ugošćavanja stranca znači obezbijediti ga neograničenom količinom namirnica, a nesrećni putnik koji

dođe u Crnu Goru će tokom tih popularnih okupljanja biti počašćen tako da će mu nakon toga biti mrzno hranu i da pomiriše.

Božić po grčkoj crkvi pada na 7. januar, i tad se narod okupi. Nekoliko dana prije Božića čitava porodica sakuplja drva sve dok se ta jedna jedina prostorija u kući toliko njima ne napuni da se od njih ne može disati. Kad osvane Božić, sva je soba zasuta slamom, a božićnu večeru, kao što se nekad radilo u staroj Grčkoj, obavljaju dok sede na tom prirodnom tepihu. Isto to radi se i kod kralja. Na Badnje večer starješina kuće poželi ukućanima sreću i baca u vatru prvi badnjak. Isto to učine i gosti, a velika vatra traje tri dana i tri noći. Okružna brda prekrivena su snijegom, i nemate pojma koliko je samo lijepo to po noći kad vidite da su ognjišta razbuktala i da vas toplo pozdravljaju.

Pravi borac je veliki domaćin. Ponovo se vraćam na Homerove junake, jer, kao i oni, i Crnogorci drže vrata od kuće otvorenim. Strancu ukazuju najveću moguću dobrodošlicu, i toliko su uslužni prema njemu da se on, po svojoj prilici, oseća kao tvrdo punjena kobasica.

Ispeku se svinje i ovce, i uskoro se sav zrak ispuni poklicima iskrenog veselja i neprestanog pucnja iz puške.

Vaskrs je otprilike isti. Za stranca je to doba još više neprijatno, i to baš zbog tvrdo kuvanih jaja. Naročito je popularna igra s tim jajima, čija se kora farba u plavo ili crveno, i u kojoj učestvuju dva čovjeka, sa po jednim jajetom različite boje. Svak u ruci drži jaje, i njegovim našiljenim vrhom udara u tuđe. Jedno jaje se brzo slomi, a ono koje je iz borbe izašlo kao pobjednik, ubrzo prelazi na „igru“ s drugim jajetom.

Jednom je tako neki čovjek imao tako tvrdo jaje da se činilo da je ono zamadijano, jer je porazbijalo svako moguće jaje, na kraju stojeći kao pobjednik na gomili slomljenih ljuski iza sebe. Vlasniku toga „čuda“ tražili su da se to jaje izloži, na šta on nikako nije htio da pristane. Onda nastade svađa, i, po starom dobrom crnogorskom običaju, izvadiše se pištolji. Nekoliko

ljudi bi ranjeno, a vlasnik „nepromočivog“ jajeta ubijen. Čim je on pao, njegovo jaje baci se na tvrdi pod od kamena i otkotrlja, a ipak se ne slomi. Nakon pregleda, utvrđeno je da se radi o obojenom, lukavo uvijenom kamenčiću.

Naravoučenije: „Nemojte se šaliti sa gospodom koja nose revolvere do zupca pune, s dobošem od deset inča i kalibrom od pola inča!“

Sva se jaja pojedu, a ona najveća i najtvrdja, odnosno ona koja se najbolje vare, čuvaju se za goste. Svaka mogućnost zdravog varenja jaja za mene je krajnje upropašćena ovom slučajnom posjetom Crnoj Gori za vrijeme Vaskrsa, i nesrećni stranac, kad se jednom tako prezasiti, zadobije trajnu mržnju prema kokoškama. Divlji ljudi koji žive po planinama imaju čudno sujevjerje. Vjeruju u vještice i magiju, i puno polažu u amajlije, čini i sl.

Na Božić se na vrata stavi grančica bršljana. Ako uoči Jovanjdana čistim uljem namažete grudi, tokom cijele godine ćete biti zaštićeni od vradžbina. Najbolji način da se zaštitite od zlih duhova jeste da istu noć izađete na brdo, i da preskočite vatru koju su zapalili pastiri. Zvuk zvona zaustavlja oluju i buru, jer se onda vještice, skrivene ispod oblaka, razbježe.

Vidiš li zmiju, ne diraj je, jer ona služi da nadživi zakopano blago i čuva ga. Baksuz je istovremeno zapaliti tri svijeće, kao što je baksuz i kad se rodi crno jagnje. Takođe je nesrećno prosi-pati so, ili ukrštati štapove ili noževe, ući u kuću lijevom nogom. Ne valja kad za stolom šedi sedmoro ili trinaestoro, što dosta podseća na neko naše sujevjerje.

Crnogorci su veliki vjernici. U toj velikoj odaji svake kuće visi na zidu ikona na kojoj su stare slike svetaca rađene u srebru, ponekad u zlatu. Na stranu te unutrašnje vrijednosti, one su velika dragocjenost, i generacijama se, kao nasljedstvo od oca do sina, prenose. Ispred svake ikone postavljena je malo srebrno kandilo, i, kad god je to moguće, pokoja sveta relikvija. Ukućani se pod tom svetinjom mole.

Za Crnogorce je vjera u Boga stvarna i ozbiljna stvar. Pošto žive kraj granice, stalno su dozivani da brane svoju vjeru od katoličke i islamske.

Rađanje, vjenčanje i sahrana

Mora da je Crnogorcima beba najteža stvar na svijetu. Ukoliko beba preživi period ranog djetinjstva, onda joj je sve lako u životu. Bebu dobro umotaju u drvenu kolijevku ravnoga dna, nalik na kutiju s točkićima. Čim zaplače, što često i radi, dobro je pokriju ćebetom, čime onda ona podseća na neki flo-master, i počnu da je ljuljaju tako da jadno dijete brzo zapadne u stanje hronične histerije. Kada bismo ga htjeli naslikati, napravili bismo sliku malog tijela svog u modricama sa po kojim, iščašenim udom. Dijete se rađa oslobođeno od vraćanja krvne osvete, i, nalik na mladog raka, baulja po grubom kamenjaru. Tamo amo spotaknuvši se, opet se baca na noge i brzo i sigurno hoda kao planinski jarac.

Naravno da se žene ne mogu boriti kao muškarci, stoga se i ne tretiraju kao oni. Onda, kad se rodi žensko dijete, na to se ne gleda kao na blagoslov, već kao na baksuz te i nema onoliko veselja kao kad se rodi muško. Otac će prijateljima rođenje svoje ćerke objasniti riječima: „Praštajte, prijatelji! Šćer je!“

Sve do prije trideset godina naseljenost se ovde brojala preko puške, odnosno, ako se uzme u obzir da u jednom ozidanom selu živi dvije stotine muškaraca, od čega svaki s handžarom i puškom, dvjesto žena, trista dece, četrdeset nemirnih dječaka, od čega trideset koji već nosi pištolje i spremno je da zapuca, i, recimo, šezdeset staraca i starica, onda se za to mjesto može reći da je naseljeno s dvjesto trideset stanovnika. Oni koji nijesu ratnici, ne računaju se.

Toliko je vatreno i intenzivno bilo ratovanje da su se deca, figurativno, rađala s metkom u ustima i ukusom baruta na jeziku. „Odmah ona prohodaju. Veliki su radnici. Pomažu majci da svome ocu ponesu hranu i municiju. Ipak, čim sin dovoljno očvrsne da može da nosi pušku, uče ga da puca, i dođe li do napada na granici, boriće se uz oca dok će njegova mlađa sestra prstićima nastojati da puni oružje. Dakle, Crnogorci se, kao i njihovi očevi prije njih, rađaju u okruženju ratovanja. Poginu li otac ili brat, „ne plaču za njima mrtvima, već ih svete“.

Dječaci i djevojčice idu u školu uglavnom tokom zime, pošto učitelj ljeti čuva ovce po brdima. Pošto zemlja postaje bogatija, kralj osniva škole đe god može, tamo šaljući učitelje.

Muškarci i, naravno, dječaci vole da gađaju iz puške, što stalno vježbaju. Oni postave pištolj na neki kamen, i potrebno im je dosta vremena da vide u šta će da zapucaju. U takvim uslovima oni uglavnom dobro nišane, ali, prije svega, najmiliji im je hladan čelik i razmišljanja kako da svoje neprijatelje „dočekaju“ nesmotrenom hrabrošću.

Nikad u ovim divljim ratovima nije bilo zarobljenika. Onaj ko padne računa se za mrtvog čovjeka. Ako se neki od njegovih prijatelja teško ozlijedi i ne može da se kreće, on će sve uraditi da se osloni na kamen i da sam sebe upuca. Radije nego što će biti ostavljen, ukoliko je njegova družina saćerana da se povuče, zatražiće od samilosne ruke prijatelja da ga upuca - zahtjev uvijek odobrovan.

Pričam vam sve to kako bih ukazao na to koliko je samo okrutno i teško odrastanje Crnogoraca, a i da se ne bi začudili kako to da dječak odrastao u takvoj sredini odmah u tako ranim godinama postaje muškarac; da shvatite šta je to život iz očiju drugačijih od naših.

Đevojke se udaju mlade, po pravilu između dvanaeste i petnaeste godine. Brak uglavnom ugovara otac. Riješen da se oženi, mladić pred oca dovodi devojku. Ona razgovara s njim, i on strpljivo iščekuje dok ovaj ne odabere pravu nevjestu. Zatim počinju pogađanja oko njenog miraza, i kad se utvrdi njegova vrijednost, sklapa se brak. Muškarci iz Podgorice žene se devojkama iz Nikšića i Kolašina. Normalno je kad je nevjesta iz drugog kraja. Ukoliko se samom mladoženji sviđa neka devojka, on je može oženiti ako se to može ugovoriti, no pošto se muškarci i žene tako rijetko viđaju, ne postoji ni prilika za uobičajeno vođenje ljubavi.

Uopšte nije rijetko zateći petnaestogodišnju majku koja doji bebu dok otac starosti od nekih tridesetak godina vani sakuplja pruće. Nije možda rijetko zateći dvije prababe starosti od četrdeset pet godina ili čak šezdest, koje crnče po suncu.

Nekad se desi da se Crnogorac zaljubi u Turkinju, i tad se dešavaju razne stvari. Turci se, prirodno, protive takvim brakovima njihovih ćerki, jer onda one moraju da prihvate grčku crkvu i postanu hrišćanke. Onda Crnogorac smišlja romantični bijeg, u kojem mu pomaže par prijatelja. Čitav se grad uzbudi, i svi izvjesno vrijeme svoje oružje drže napunjenim. Vladar crnogorski ide da razgovara s ocem Turčinom čija je šćer pobjegla iz kuće, i ta se stvar postepeno zataškava. Ti se brakovi javljaju samo kod onih turskih porodica koje žive u Crnoj Gori, jer bi u protivnom takva povezivanja dovela do opšteg rata.

Vjenčanje je prilika za veliku feštu i veselje, đe je glavni užitak piće i iće. Počasne paljbe iz pištolja i hici iz puške pozdravljaju srećni par. Takva fešta traje uglavnom tri dana. Cio grad je pozvan. Svi uglavnom donose darove, pa čak i hranu kako bi se svečanost nastavila.

Kad dođe smrt, a to je često, dolazi do dubokog naricanja. Tijelo mrtvog „heroja“ iznosi se u dnevnu sobu. Kraj njega žene nježno nariču, a muški rođaci, jedan po jedan, ulaze u prostoriju cijepajući košulje, manijački se udarajući po grudima. Krajnje jadni i nesrećni, olakšavaju se najdubljom žalopojkom. U većim zabitima Crne Gore, kad neko umre, tuga i bol su toliko izraženi, da se muškarci, da bi pokazali koliko pate, bore jedan protiv drugog, nekad uzrokujući ozbiljne tjelesne povrede, a žene danima bez prestanka nariču, dok obližnja brda ne počnu odjekivati od njihovih glasova.

Dok prolazite kraj kuće pokojnika, začujete ženu koja iz sve snage zapomaže, pjeva posmrtnu pjesmu, i stare žene sklone da joj se, u znak šecanja na preminulog, pridruže u sličnim glasovnim naprezanjima.

Ukratko o crnim brdima

„Kad je Bog stvarao svijet, sva je brda natrpao u ogromnu vreću, tamo amo ih bacajući, đe misli da treba. Stigavši do Crne Gore, zastao je, kako bi zemlji poklonio planinu. No, vreća se iscijepa, da se iz nje prosuše planine, stijene i kamenje, survavši se navrat-nanos po jednoj Crnoj Gori, đe i danas, kao neotesana masa, stoje“. Tako kaže popularna legenda, koja se toliko dugo prenosila i sada je tu da posvjedoči gromadnom prisustvu i jedinstvu bahatih kamenih planina koje čine Kraljevinu Crnu Goru i topli dom ratnika. Mi Englezi uopšte ne možemo ni da zamislimo koliko samo taj jednostavni narod vodi život drugačiji od naših - narod koji živi u toj okuci od planine, na prostoru opasanom kamenom, koji, iako nešto manji od Velsa, ipak ima istoriju ratovanja koja na briljantan i provokativan način prevazilazi sve ostale u svijetu.

Prvo trebate shvatiti *de* je to Crna Gora. Na mapi Južne Evrope videćete Italiju koja, blago zapljusnuta Mediteranom, neka ko podseća na loše napravljenu nogu. Naspram „pete“ Italije, Jadranskim morem, prostire se Turska u Evropi; dok se na mjestu *de* Turska zalazi u Bosnu nalazi malena šara nepravilnog oblika, vjerovatno drugačije boje u odnosu na onu s mape, odnosno na Crnu Goru, sa svih strana okruženu moćnim neprijateljima. Dosta nas čulo je za priču o Robinu Hudu i njegovom Meri Menu; kako su ih moćni baroni stavili iza rešetaka i, u odsustvu Lajona Harta, počeli da ugnjetavaju slabe, i kako je, očajnički teško ali uzaludno, ta feudalna gospoda pokušala da usmrti hrabroga Robina i njegovu osionu družinu. U figurativnom smislu, Crna Gora jeste Robin Hud Evrope, neustrašivi šampion slobode koji već stotinama godina, s frulom Slobode na usnama, ne bojeći se ljudi a bojeći se jedino Boga, stoji i sučeljava se užasnim prizorima. U međuvremenu su se njeni sinovi, razjareni, borili za svoje živote. Vojskama najmoćnijih sila na svijetu nije polazilo za rukom da suzbije njihovu nenadmašivu kuražnost, niti da savlada njihovu nezaustavljivu odbranu.

Crna Gora graniči se s Albanijom (Turska), Novim Pazarom (Turska), Bosnom, Hercegovinom i Dalmacijom; neka od tih imena teško je zapamtiti, ali imajte na umu da se ipak radi o komplikovanoj zemlji naseljenoj još komplikovanijim narodom. Veoma mali dio Crne Gore izlazi na more, zbog čega tom majušnom kraljevstvu zavide i Turska i Austrija, koje bi je, da mogu, zemljom spravile.

Zamislite samo ako možete zemlju gotovo svu od kamenjara i nazubljenih planina koje se pružaju u nedogled; zemlju sačinjenu od sivog krečnjaka, ponegde ispresijecanu ogromnim dolinama, koje se cijelom svijetu čine kao krateri ugašenih vulkana.

Zurimo kao da je ispred nas mrtvi svijet, jer sunčevi zraci, koji se neumorno i obilno šire svojim blistavilom, otkrivaju samo голу pustoš. U takvoj neopisivoj panorami granice planina se, sa svih strana nadvijene okrutnom i divljom Albanijom, naborom za naborom, grebenom za grebenom, šire, sve dok ne nestanu iz našeg vidokruga. Strancu, onome ko po prvi put posmatra to divlje i nenadmašivo raskošje, po glavi se vrzmara ideja da upravo tu priroda pokušava u kamenu da oslika spajanje Haosa i Kosmosa.

Kada sam prvi put došao u Crnu Goru, nijesam mogao ni da pomislim da u takvoj jednoj pustoši ima ljudi. Naši konji bi se polako i s mukom vukli neravnim puteljkom koji se k visokim vrhovima sivog kamena bojazno protezao, prolazeći duž ponora, u kome bi samo jedan nagli ili pogrešni pokret značio sigurnu smrt i propast.

Sa mnom je bio jedan Crnogorac koji se, iz istinske učtivosti i ošućaja gostoljubivosti, tipičnog za svoju naciju, ponudio da me besplatno prošetata Crnom Gorom. Imao je na sebi nošnju, najljepšu i najšareniju na svijetu - kaput od lijepe neboplavne tkanine, koji pada od ramena do koljena, naprijed otvoren da istakne crveni prsluk, ukrašen sa dosta izvezenih zlatnih pletenica; vrećaste pantalone do koljena, i duboke čizme za jahanje od ruske kože. Struk je opasan bogato rađenom srebrnom maromom, dosta skupocjenom, o koju je, napunjen do vrha, visio pištolj poslovnog izgleda. Imao je na glavi kapu, omalenu ovalnu crnogorsku, ukrašenu simboličnim dezenom.

Lagano smo pješačili. Ne znam za svog saputnika, ali ja sam bio oduševljen svečanom tišinom koja se iz ovih razbacanih planina pomaljalo. Oko mi je govorilo da ovđe nema tragova ljudi. Zemlja je ličila na zbrčkanu masu unezvijerenih raspuklina uvijek tako mrkih stijena, nikad čestica ni vode ni vlage, ni tla ni

zemlje; već sa ponekim zelenim žbunom, svježije izraslim iz krša, koji širi prijatni hlad.

Saputnik mi kaza da se primičemo jednom seocetu od svega četiri kućice. Začudo sam buljio put njegove ruke. Te planine djelovale su mi kao pusto, ogoljeno kamenje, iz kog se iznenada pomaljaju četiri kolibice.

Kao ošamućen, protrljao sam oči da se uvjerim da ne sanjam. Mogao sam da se zakunem da ih jedan minut prije ovde nije bilo, a sad su one, primjetne i daleke, tu. Stoje. A onda sam shvatio o čemu se radi. Kolibice su sagrađene od istog kamena kao i pustoš oko njih: nešto poput pruga tigra ili mrlja leoparda što se trude da među žbunjem i travom džungle sakriju prisustvo svoga vlasnika. Dakle, tako se i te barake od kamena vrlo brzo, kad se malko od njih odmakne, stapaju sa sredinom koja ih okružuje.

Bili smo sve bliže prvoj kolibici, koja jedva da je imala jedan sprat, prekriven pločama od sivog kamena. Vrata na ljuljanje se otvoriše i zgodni muškarac s poslužavnikom, koji sav zvecka od jedne boce i dvije čaše, se ukaza. Bio je skoro isto obučen kao i moj saputnik, uz jedinu razliku što je, pošto je siromašan, njegovo odijelo, mada isto tako šareno, bilo od nekako grubljeg materijala. Pištolj i nož od srebrne drške držao je obješene o pojas. Kosa mu je bila bijela kao snijeg, a brkovi dugački, pušteni skoro do grudi, sasvim nešto suprotno od njegovog lica, koje kao da je vrijeme pregazilo i, zbog dugog boravka na suncu, zapržilo do nijanse mrtve smeđe tačke. Iako je sa svojih, recimo, šezdeset i kusur godina stajao čvrsto i uspravno kao šipka, ipak se u njegovom hodu mogla razaznati iskra živahne mladosti.

Bio je visok šest stopa i četiri inča. Mi Englezi bismo na nj gledali kao na diva, ali u Crnoj Gori nećete naići na čovjeka visokog manje od šest stopa. Nijesu rijetki ni ljudi visoki šest stopa i sedam ili osam inča.

Onda tome ratniku dođe sin, iste visine kao i otac, da mi se činilo da dok u njih dvoje tako gledam, da nikad nijesam vidio ljepši par muškaraca, koji je, opet, bio toliko tipičan za tu zemlju.

Prinijeto piće bilo je za mene, pošto oni vjeruju da stranac u njihovoj zemlji treba da je počašćen, poštovan i ugošćen, da se u njihovom domu oseća kao u svojoj kući, da mu se dâ najbolji krevet, zadnja mrvica hljeba, zadnja kap vode. Ta uslužnost je do te mjere raširena da će, u slučaju eventualnog napada Turaka, svako iz sela, ako je baš velika nužda, slobodno dati svoj život da bi se njegovi gosti osjećali zaštićenima.

Malo smo uzeli „šnapsa“, ili bijelog brendija, koji se mojim grlom rastakao kao tečna vatra, zbog čega su mi gorke suze navrle na oči i slile se niz obraze. Poslije toga sam se nekako više pazio kad bih pio, jer mi se činilo da ti ratnici imaju izdrenirano grlo i da uopšte i ne trepnu dok cugaju rakiju.

Naš domaćin je glasom i stasom odavao utisak ljubaznog seljanina, i jedva da sam mogao da povjerujem u to da on i njegov narod jedva da imaju šta da jedu. Iz tamnih sjenki koliba mogli smo razaznati siluete žena koje se povlače, pošto žene u Crnoj Gori nijesu na istoj nozi s muževima. Zurio sam uokolo ne bih li shvatio kako to ova majušna zajednica preživljava, i opazio jednu rupu u kamenu, u koju se sipa zemlja. Kasnije mi je saputnik rekao da oni puno rade na zemlji.

Par strukova indijskog kukuruza omogućavao im je dovoljno da se prehrane, dok pet-šest nesrećnih jarčeva jedva da je grickalo vlati trave koja je nekim čudom porasla iznad zemlje.

Siromaštvo u Crnoj Gori nije nikakva sramota, pošto je svako osim kralja siromašan. Novac i položaj nijesu bitni. Čast i junastvo se cijene. Jedino je važno da je muškarac heroj, i, kao što ću vam kasnije i dokazati, nadam se, Crna Gora može neosporno

da tvrdi da je uspjela odgajati spartansku rasu muškaraca heroja, koji se u bilo kom trenutku mogu porediti sa starim Grcima.

Poželjesmo laku noć našim uslužnim domaćinima, i putem se vratismo u divljinu. Sijedajući u sedlo, osvrnuh se nazad. Više nije bilo kuća stopljenih sa svojom pustom okolinom, već samo divnih plavih i zelenih kaputa naših prijatelja koji se presijavaju na suncu. Viđeh starijeg čovjeka koji podignu desnu ruku i dva koluta dima koji izbijaju naprijed, i nakon toga pucanj iz puške. Saputnik i ja izvadismo revolvere i otpozdravismo im.

Radilo se o crnogorskom načinu opraštanja od gosta koji odlazi.

Hiljadu bitaka u jednoj

Kad izađete iz Cetinja, pred vama je samo jedan put koji odlazi visoko među crvene krovove majušne prijestonice, koji se čvrsto, među svim tim sivim kamenjem, drži svoje vijugave i naporne putanje. Njegova najviša tačka s pravom se zove „Belveder“, jer zaista pruža jedan od najljepših i najatraktivnijih pogleda u Evropi.

Gledamo dolje put kobne doline, u čijem mučnom podnožju su Crnogorci protiv Turaka izvojevali mnogo pobjeda; dolina za čiji se svaki kamen može reći da čuva šecanje na okrutne i herojske borbe, da svaka njena uzvišica podseća na nadgrobnu ploču. S obje strane našega puta našiljene i rascijepane planine šire se u mnoštvu fantastičnih i grotesknih formi, nad kojima se izdiže sve više i više planina. U podnožju planine svjetlucavo parče srebra, čuveno Skadarsko jezero, svo blistavo od sunca, čami. Njegovu božanstvenu pozadinu čini pogled na sniježno bijele Prokletije planinske Albanije, dom nacije od tolikih sultanovih vazala smatrane najborbenijom. Malo po malo, naizgled beskrajni red planina se, kao opčarano i skamenjeno more pri-

tisnuto rascijepanim i otvorenim naborima oluje išibane planin-
skim vijencem, dizao i padao po horizontu. Tom nevjerovatno
strmom planinom put se spušta u velikim i zalutalim krivuljama
koje, stremeći pravo na dolje, dosežu do ruba provalije. S naše
lijeve strane diže se čvrsti kameni zid. S naše desne strane
najbliže tlo punih je hiljadu stopa ispod nas.

Svaki čas bi nailazili na grupice Crnogoraca koji se brzim
koracima vraćaju u svoje kamenjem zaklonjene domove.
Muškarci bi išli naprijed, a iza njih žene koje vode mazge.

Hiljadu stopa više Rijeke, uglavljena u kamenjar, nalazi se
omalena kafana, u kojoj zastajemo na kratko da se odmorimo.
Čim zakoraćih u skoro praznu prostoriju, preda mnom se izni-
ješe čašica svijetle rakije i šolja kafe. Pošto ja nijesam ništa
naručio, zatražih, sasvim normalno, da mi se to objasni. Čovjek
koji me je uslužio pokaza mi prstom na dva ratnika u čošku.

„Piće za Vas od njih dvojice“, kaza mi i nasmiješi se.

I tako je, dakle, svuda po ovoj tako jedinstvenoj maloj zemlji,
punoj gostoprimstva i poštovanja. Ovđe čovjek može biti na
ivici bijede, a ipak će zadnji svoj cent dati da ugosti stranca. Oni
time ništa zauzvrat ne očekuju, jer im je ta uslužnost urođena.
Ponekad zaborave da stranac, bez obzira na to koliko se trude da
mu bude udobno, brzo može da se zamori, da postoji tačka do
koje može sve to da izdrži. Jednom ili dva puta uhvatila me ta
premorenost, a oni bi me velikodušno posmatrali, insistirajući
na novim turama pića, pri čemu sam se nekoliko puta pazio i
odstupao, čekajući priliku da ljubazno uteknem.

Svaki ratnik na kojeg nailazimo neustrašivo nas gleda u oči.
„Moja zemlja je Vaša, recite šta Vam treba“ - stav je Crnogorca,
dosta hvalisav i iskren, kojim kazuje da onda kad naiđe na stran-
ca, ako je on u blizini njegove kuće, ovaj samo treba da zakuca
na njegova vrata, i da će onda ući i u svoj dom.

Rijeka je krcato seoce nadomak Skadarskog jezera, tačnije, nadomak široke rijeke koja izlazi u jezero. Ovuda svaki dan prolazi mali parobrod, darujući tako ovom mjestu dostojanstvenost luke. Sve kuće su jednospratne, jer čovjek koji u Crnoj Gori posjeduje kuću na jedan sprat, i koji ima godišnja primanja od 50 funti smatra se za bogataša. Fasade kuća su sprijeda crvene, plave i zelene, i sav ovaj hromatski efekat daje selu neobično veseli i živi izgled. Pod drvećem kraj luke ljudi, poput Solomona u svoj svojoj slavi, ponosito marširaju. U malenim radnjama ljudi kupuju barut i metke - sasvim normalna stvar - kao da kupuju slatkiše za kuću. Ovđe kralj ima kuću. Nekih pola milje odavde široka rijeka potpuno se gubi u ogromnoj planinskoj pećini.

Dosta je takvih rijeka po Crnoj Gori i Hercegovini. One samo prokuljaju iz nekakve pećine i od isušene doline naprave pravi rajski vrt, đe smokve, šipkovi, breskve, grožđe i indijski kukuruz rastu u izobilju; iznenada zatim u svom toku nestaju u drugoj velikoj pećini, đe je opet zemlja isušena i ogoljena. Niko ne zna odakle te misteriozne rijeke dolaze, ili kuda idu. Ponekad ih vidite na nekih pedeset milja naprijed, a često ih više uopšte nema, izgubljene su zanávijek.

Za jednu rijeku koju sam pošetio u Hercegovini vezuje se čudna priča ili niz događaja, koji opisuju neobičnost već nagoviještenu u ovim podzemnim tokovima. Jednoga jutra neki stari Turčin šedio je na kamenjaru, posmatrajući mlaz vode koja nadolazi iz planinske pećine. Zaprepasti se kad ugleda struku pastira koji pluta po vodi, a još više kad shvati da je to ista ona sturka koju je on dao svom sinu prije godinu dana. Naime, sin toga čovjeka je pastir koji je čuvao stada po planinama na nekih dvadeset milja odavde, i sada je otac najednom odlučio da mu pošalje glasnika da ga vrati kući.

Njegov sin bio je opasan lupež, koji je došao do domišljatog plana da svakog trećeg dana zakolje po ovcu iz stada svoga gospodara, i da njeno tijelo potom baci u rijeku, u kojoj se i njegov štap zagubio. Njegov plan urodio je plodom. Svakog trećeg dana mladić bi zaklao po jednu fino ugojenu ovcu, čije bi tijelo njegov otac nalazio na nekih dvadeset milja nizvodno. Sve je teklo kao po loju do onog momenta dok vlasnik stada, na svoje veliko zaprepašćenje, nije primijetio da mu ovce na misteriozni način nestaju. Onda on odluči da nađe uzrok toj pojavi, zbog čega je naručio da mu nadgledaju pastira. Stari Turčin bio je užasnut kada je, nestrpljivo iščekujući kraj podnožja pećine, dva dana nakon toga, umjesto mrtve ovce koju je iščekivao, vidio obezglavljeno tijelo svoga zaklanoga sina. Taj užasni prizor toliko je uništio ovog starca, da mu je izmaklo tlo pod nogama, zbog čega se srušio u uskovitlanu rijeku i na licu mjesta se utopio.

Prema Albaniji

Put od Rijeke do Podgorice je pust i nekako zamoran. Ide se preko istih sivih, mračnih stijena, koje tu i tamo pružaju pogled na rječnu dolinu koja izlazi na jezero. No, dok smo pričali sa vodičem vrijeme je brzo prolazilo, a on nas je uputio na mnoštvo priča o divljim avanturama sa granice, kojima se kasnije moram vratiti.

Vendeta i dan danas važi za jedan od najviše očuvanih i smrtonosnih običaja Crnogoraca. Riječ „vendetta“ je, kao što pretpostavljam da znate, italijanskog porijekla, a znači krvnu osvetu, odnosno običaj da pojedinac, umjesto da pusti zakon da se obračuna s pravdom, preuzme osvetu nad onim ko se o njega ogriješio.

Prije svjetskog uspostavljanja socijalnog poretka svaki čovjek je živio onako kako misli da treba, radio šta misli da je najbolje. Sve svađe, porodične ili druge prirode, rješavale bi se na licu

mjesta. Dva čovjeka koji se mrže bi se potukli. Kad jedan od njih pogine, onda njegova najbliža porodica po muškoj liniji izaziva pobjednika. I tako sve dalje, dok ta jednostavna tuča ne preraste u obilje izgubljenih nevinih života. A onda se uspostavlja vladavina prava, i autoritativni Sud bi donosio presudu, koju bi obje strane prihvatile, čime bi se izbjegao ogromni gubitak ljudskih života.

Danas ako čovjek oseti da mu je nanijeta šteta, on ide na sud, nakon čega država odlučuje da li da kazni okrivljenoga. U Crnoj Gori situacija je drugačija. Iako je država napravila zatvore i institucije poput Suda pravde, narod i dalje preferira da svoje svađe rješava po starom običaju. Vjekovi osvete i borbe oblikovali su im karakter i ustalili izvjesna vjerovanja, od kojih je glavno ono da, ukoliko čovjek sam ne osveti nanešenu uvredu, on je kukavica. Ispričaću vam jednu takvu priču koju su meni ispričali, i biće vam onda jasno zašto je vendeta strašan običaj.

Jedan čovjek, koga ću nazvati A, imao je dvije lijepe krave, kojima se ponosio. Jednoga dana, ljepša krava zaluta na zemlju komšije B, koji je grubo odagna. Vlasnik krave se tu slučajno zadesi i sporečka s njim. Ljudi se brzo razjare u Crnoj Gori, a još brže posegnu za pištoljem. A je povukao revolver i smrtno ranio svoga komšiju B. Petnaestogodišnji sin ubijenoga čovjeka lati se za pištolj oca i napravi zašedu za B, upucavši ga kroz srce, a istovremeno ranivši brata A. Iako smrtno ranjen, brat A uspje da usmrti dječaka te vendeta otpoče.

No, B je imao brata u selu na nekih 20 milja odatle, u kojem su takođe živjeli i rođaci A. Stoga se brat lati svoje puške, izgubi u poljima, upuca dva rođaka A, koja su brala kukuruz, prije nego što su oni uopšte dobili šansu da ga osvete.

Kako su svi ti ljudi imali još rođaka, i kako je nastali problem zaprijetio da će se raširiti snagom požara, kralj Nikola,

reagujući svojom uobičajenom spretnošću, zapovijedi da se svaki član te dvije porodice dovede pred njega u lancima. Izvanredna narav kralja konačno zataška tu krvnu zavadu tako što naćera muške roćake da stoje na obali i da u jezero bace onoliko kamena koliko je i izginulih. Kralj Nikola sprovodio je radikalne mjere u iskorjenjavanju vendete dok je njegov stric, posljednji princ, poduzeo još oštrije načine da su ga skoro svi zamrzjeli.

Nevjerovatna osobina crnogorskog karaktera je iskrenost. Biti proglašen lopovom najveća je uvreda koju mogu da dobiji. Ukoliko čovjek zagubi tašnu sa zlatnim novčićima, prva osoba koja na nju naiđe će je skrajnuti na kamen kraj puta, tako da nesrećnik samo treba da se vrati nazad kako bi zadobio natrag svoju imovinu. Lopovluk je užasan grijeh, kukavičluk. Ukoliko Crnogorac vidi da ima sina kukavicu, neće mu puno trebati da ga upuca, tako da će mlado momće crnogorsko stvarno biti iskreno kad kaže da je „junak“, i iako iza sebe on još nema ništa da je uradio a da bi se zvao herojem, on na to više gleda kao na ponosno viševjekovno nasljedstvo od svojih ratobornih predaka, i dobro zna da sigurno neće obeščastiti tu titulu.

Muška đeca u Crnoj Gori postaju ratnici čim prohodaju. Oni, vojnom preciznošću pozdravljajući novajliju, stoje čvrsto i uspravno, kao da su ništa manje od Napoleonove stare garde. Glavni razlog tom urođenom vojnom stavu je u tome što je Turska pokorila sve okolne zemlje, i što su svi ti drevni vojnici aristokratske naravi koji se nijesu povinovali islamu, napustili svoje domove i skrasili se uglavnom u Crnoj Gori, tako da je današnji Crnogorac potomak od zaista najplemićkije krvi na Balkanu.

Kad se muška đeca posvađaju u Crnoj Gori, jedan će na drugoga s beskrajnim prezirom viknuti:

„I ti mi neka junačina! Ti, čiji je đed umro ležeći u krevetu!“

Grozno je to zadirkivanje. Onda se jadni dječak pokunji, u sebi se mračno zavjetovavši da će prvom prilikom osvjetliti čast svoje kuće.

Uzevši u obzir ogromnu visinu i snagu muškaraca, njihov dnevni unos hrane djeluje zapanjujuće bijedan. Ujutro rano oni doručkuju ogromni komad kukuruznog hljeba, i nakon toga ne jedu baš ništa do podneva, kad uzmu još hljeba, ali ovog puta s malo mlijeka. Rijetko jedu meso, osim na gozbama, pošto ne mogu sebi da priušte takav luksuz. Ovako oskudna dijeta im omogućava da krenu na lijep put, penjući se skoro neprohodnim planinama i prelazeći puteljke po tako vrtoglavim visinama, đe naizgled žive samo planinski jarčevi, ukazujući time na izdržljivost svoje nacije. I oni će nastaviti to mukotrpno putovanje i naredni sat, bez i najmanjeg znaka umora.

Put kojim sada gazimo iza sebe ostavlja pusto sivilo kamenog prostranstva, đe se pred nama širi ogromna dolina Zete, nad kojom se uzdižu planine Albanije, u čijem podnožju leži Podgorica. Ovo je, sve u svemu, novi dio Crne Gore, koji su joj dodijelile Sile, čije bogatstvo i plodnost zemlje ovom malom kraljevstvu doprinose blagostanju.

Nedaleko od Podgorice nalijećemo na rijeku Moraču, čije su brze rječne struje i opasni vrtlozi dolje pod ogromnim stijenama uspjele sebi utabati korito. Mnogo života u crnim bazenima s vremena na vrijeme nestane. Ako čovjeka, zbog rijeke u punom toku, zahvate ljute, uskovitlane vode, on ne može da preživi.

Dosta lijep kameni most nasred provalije, sagradio je, priča se, jedan turski vezir. Puno uzbudljivih anegdota i oštrih borbi vezano je za taj Vezirov most, a sve se to dogodilo ne baš tako davno.

Nadomak grada i još u nekih četrdeset jardi dvije su visoke kamene kule. One su tu stavljene u spomen čudnome događaju. Naime, u nekom obračunu jedan Turčin uspio je jednim mahom

ruke da odrubi glavu Crnogorcu. Na opšte čudo svih boraca, obezglavljeno tijelo Crnogorca ratnika protrčalo je četrdeset koraka naprijed, nakon čega se obručilo na zemlju.

Podgorica, ime koje znači „pod brdom“, vodeći je trgovački centar Crne Gore. Da nije bila toliko podložna i otvorena napadima iz Albanije, mogla je biti prijestonica, jer se sav važni posao odvija unutar njenih bijelih zidina.

Albanija je naziv za državu koja se tu spaja s Crnom Gorom, i, iako je ona zapravo dio Turske, sultan ipak ima malo istinske moći nad njenim narodom, koji je pola muslimanski, pola katoličkohrišćanski. Albanci su oduvijek Turcima bili bodlja u oku, jer žive u omeđenim selima gore po planinama, stalno ratujući protiv Crnogoraca. Te dvije nacije stalno su u sukobu. Sultan bi, s vremena na vrijeme, pokušao da razoruža te Albance, ali zalud.

Albanci katolici i Crnogorci, priklonjeni grčkoj crkvi - razlozi su da jedno drugom budu smrtni neprijatelji. Logično je pomisliti da će se ta dva hrišćanska naroda, pošto su okružena muslimanima, udružiti, ali se treba prišetiti veoma oštrog sukoba koji se nekad zadesio u našem kraljevstvu između rimokatolika i protestanata. Nažalost, granica između Crne Gore i Albanije je takva da je ta linija često povučena kroz nečiji vrt, tako da, kad se čovjeku prohtje da ubere krompir iz svoga vrta, on, zapravo mora da pređe na albansku teritoriju, a Albanac kraj sebe drži metke za koje oseća da treba da ih upotrijebi. Dok se primičemo toj granici, sve više anegdota mi pričaju.

I turskim vlastima i vlastima kralja Nikole je teško da na tom mjestu održe mir. Ne dešava se rijetko crnogorskom pastiru da namjerno očera stado do albanske granice, jer mu se to posebno čefne. Blizu Podgorice je dio zemlje koje se zove „Crna zemlja“. Obje državne granice je zaobilaze, čineći je ničijom

zemljom. Većim dijelom je ona prekrivena visokom travom. Ovde će se mladić iz Crne Gore i mladić iz Albanije namjerno sastati, kao što se mi sastajemo na fudbalskom ili kriket turniru, i držimo se jedni za druge.

To je savršeno mjesto. Oba neprijatelja će se veselo sastati, dok se jedan od njih ne maši za pištolj, i pobjednik se svečano vrati kući. Priča se da je svaki inč ovog mjesta natopljen krvlju: iz čiste obijesti čovjek će staviti pištolj iza leđa, s njega maknuti ruku, i glasnim pjevušenjem udvaraće se smrti, dobro svjestan da svakoga trena jedan metak iz Albanije prijeti da mu okonča život.

Često čovjek baš ovako srlja u smrt, ali to što se njemu desi, ne plaši druge. Zaista, bez ikakvog prećerivanja, ali činjenca je da ovaj narod ima samo jedan strah, a to je da tiho umre u svojoj postelji.

S engleskog prevela: **Tanja Bakić**